

SPROOKJES IN THERAPEUTISCH LICHT

Trudy Maaskant (red)

Greetje Kuiper
Angeline Martin
Marjan Postuma
Annet Steijling
Lucy Weijzenfeld

december 1997

“Sprookjes in therapeutisch licht”

inhoudsopgave

<i>De waarheid en het sprookje</i>	1
N Context en achtergrond van dit verslag: “Sprookjes in therapeutisch licht”	1
De sprookjesdag	1
<i>Klaprozen</i>	2
Inleiding tot deze bundel	3
N Het hermeneutisch concept in de psychotherapie.	4
Theoretisch kader.	5
Beertje Pippeloentje	6
Als er maar één wijsje is: stoornis	8
Speltherapie	9
<i>De gouden sleutel</i>	10
N Kettingstructuren: een model van narratieve analyse, betrokken op het sprookje “Bontepels”	10
Verhaalanalyse volgens Lubbers	10
<i>Bontepels</i>	11
Kettingstructuren bij “Bontepels”: uitwerking van het model	15
N De prinsen en prinsessen in deze tijd	18
N De actantenanalyse volgens Bonsen:	19
Toelichting op de actantenanalyse	19
De actanten bij “Bontepels”, volgens Bonsen	20
N Vergelijking van analyse via kettingstructuren (Lubbers) en via bewegingen van actanten (Bonsen)	22
N De betovering gaat aan de analyse vooraf: het sprookje tussen verhaal en spel	23
Het sprookje tussen verhaal en spel	23
Spikkeltje	24
Het sprookje als verhaal	24
Het sprookje als spel	26
Besluit	27
N Tenslotte: Wat is een sprookje?	28
· Literatuurlijst over sprookjes	29
· Sprookjes en verhalen	31

De waarheid en het sprookje

De waarheid liep volledig naakt, zoals ze geboren was, over straat. Niemand wilde haar zijn huis binnen laten. Iedereen die haar tegenkwam, sloeg uit angst voor haar op de vlucht. Ze was erg bedroefd en verbitterd. Toen ontmoette ze het sprookje.

Het sprookje droeg schitterende, veelkleurige kleren, die iedereen prachtig vond.

Het sprookje vroeg aan de waarheid: "Vertel me, geëerde vriendin, waarom ben je zo neerslachtig en loop je zo bedroefd op straat rond?"

De waarheid antwoordde: "Het gaat erg slecht met me. Ik ben oud en bejaard en niemand wil me kennen."

Daarop antwoordde het sprookje: "Het is niet omdat je oud bent, dat de mensen niet van je houden. Ik ben ook erg oud en hoe ouder ik word, hoe meer de mensen van me houden. Luister, ik zal je een geheim onthullen: ze willen graag dat iedereen mooi is en zich een beetje verkleedt. Ik zal je net zulke kleren lenen als ik zelf draag, en je zult zien dat de mensen dan ook van jou houden."

De waarheid volgde deze raad op en maakte zich mooi met de kleren van het sprookje. Sindsdien trekken de waarheid en het sprookje samen op, en de mensen houden van allebei.¹

Context en achtergrond van dit verslag: "Sprookjes in therapeutisch licht."

De sprookjesdag

"Zaterdag 22 juni 1996 kwam een veertigtal mensen in de Magneet in Bilthoven bijeen om deel te nemen aan de hermeneutenstudiedag, met als thema "Sprookjes in therapeutisch licht".

De leiding van de dag lag in handen van prof. dr. Rob Lubbers, psychotherapeut en emeritus hoogleraar pedagogiek en psychologie in Bilthoven.

Hij opende de bijeenkomst met een speciaal woord van welkom aan drie gastsprekers: mevrouw Nicoline van Rhijn, theatertherapeute en voordrachts-kunstenares, dr. Jan Bonsen, hermeneut en narratoloog en prof. dr. Guy Widdershoven, hoogleraar gezondheidszorg en hermeneutiek.

In zijn inleiding merkte Lubbers op, dat verhalen en sprookjes aan mensen hun eigen referentiekader geven. Therapie is er om op verhaal te komen en om vanuit die context tot een persoonlijk verhaal te komen. Wil je mensen die leven met een onmogelijk verhaal helpen, dan zal je met hen het eigen verhaal moeten veranderen. Daartoe zal een analyse van het verhaal nodig zijn.

In ons werk als psychotherapeut op hermeneutische grondslag is verhaalanalyse nieuw. Daarom was "de sprookjesdag" bedoeld om met elkaar sprookjes en verhalen te leren

¹ Jakob Kranz, 1740-1804. Sprookjes van de Haskala

analyseren. Als inleidend voorbeeld diende het bekende gedicht "Beertje Pippeloentje"², dat Rob Lubbers voorlas en analyseerde aan de hand van zijn narratieve model³.

Mevrouw Nicoline van Rhijn was uitgenodigd om een sprookje voor te dragen, dat door de aanwezigen zou worden geanalyseerd volgens het narratieve model van Lubbers. Ze reeg Grimm's "De Gouden Sleutel" en "Bontepels" op subtiële wijze aaneen, door gebruik te maken van onderstaand gedicht "Klaprozen".

Van de andere gasten was Jan Bonsen de eerste spreker. Als niet-therapeut zei hij zich een beetje als een vreemde eend in de bijt te voelen. Hij ging kort in op zijn eigen achtergrond, waarin zowel het Griekse denken als de joodse verhalen een grote rol hebben gespeeld in de totstandkoming van zijn narratieve model.

Dit model is gericht op: a. het bijzondere van mensen, b. hun historiciteit, en c. de bewegingen van hun handelen. Zijn model van analyse is een verdere uitwerking van de structuralistische inzichten van Propp en Greimas (1970).

Als voorbeeld van zijn model gebruikte Bonsen "Roodkapje." Na de voordracht van "Bontepels" legde hij de zaal ook zijn analyse van dit sprookje voor.

Na de pauze gaf hij het woord aan Guy Widdershoven. Diens lezing had als thema: "Sprookjes tussen spel en verhaal". Hij ziet een sprookje als een uitnodiging ten dans. Op een sprankelende manier las hij dan ook het sprookje "Spikkeltje" van Annie M.G.Schmidt voor, om er vervolgens op te wijzen dat verhalen, sprookjes iets met ons doen. Ze brengen je in beweging.

Op boeiende wijze wist Widdershoven relaties te leggen tussen sprookje, spel en leven - dit alles gevat in een filosofisch hermeneutisch kader.

Tot slot volgde een geanimeerde discussie over hetgeen op deze bijzondere studiedag te berde was gebracht." ⁴

Tot zover het verslag.

Klaprozen⁵

*De zon staat klein en scherp over het koren.
Ik heb het gouden sleuteltje nog niet verloren,
het gouden sleuteltje dat ieder kind
op het kastje van zijn dromen vindt.
Nu moet ik het wel alle dagen dragen
voorbij de banken, de fabrieken, op het spoor
en even vaak mezelf vragen:
waar dient het voor?
Het is nog goed er mee in de hand te staan
voor klaprozen die stil in het hete koren staan.*

² Schmidt, Annie M.G. (1987) "Beertje Pippeloentje"

³ "narratief": (lat. ww.) "narrare" - vertellen

⁴ Kampen, I, van (1996) "De sprookjesdag. Verslag van een hermeneuten studiedag." Oudewater, Hermes nr. 5

⁵ Pierre Kemp Poëziekalender 1996

Inleiding tot deze bundel

Terugblikkend op de hermeneuten-sprookjesdag spraken wij⁶, samenstellers van deze bundel, over de ontdekkingen van ieder van ons op die dag.

- * De belangrijkste ontdekking is dat het altijd inspirerend en interessant is als hermeneuten samen studieus zijn.
- * Het sprookje komt prachtig binnen. Doordat het voorgedragen wordt, met alle gebaren, tempo en toonnuances, die erbij horen, zie je het voor je. Horen en zien maken dat je meegenomen wordt en met elkaar deel hebt aan het verhaal en het onthoudt.
- * Op basis van dit existentieel geraakt worden kan je (één van) beide narratieve⁷ invalshoeken proberen. Daardoor word je opnieuw met de beleving van het sprookje geconfronteerd waardoor het weer vat op je krijgt. En dat is minstens zo waardevol als dat jij door een bepaalde bewerking vat krijgt op het sprookje.
- * Door het oefenen met de modellen kunnen we ervaren dat we door verschillende brillen kijken naar hetzelfde verhaal. Dat geeft informatie over jezelf op experientieel niveau. Belangrijke wendingen zijn niet algemeen, ieder geeft er zijn eigen invulling aan.
- * Sprookjes zijn geen beschrijvingen van een ideale ontwikkeling. Het zijn veeleer levendige, beeldende beschrijvingen van aangemeten of zelf gecreëerde rollen. Als je een prinses bent, voor wie een aantal tantes een toekomstbeeld gesponnen heeft, dan kan het gebeuren dat niemand wakker kan blijven als je je een keer, nieuwsgierig als je bent, prikt. Je sluimert dan jaren mee met een slapende omgeving, tot een invloed van buitenaf je wekt voor het volwassen leven. (Doornroosje). In de latente fase droom je over de toekomst. In de cognitieve psychologie wordt deze fase afstandelijk beschreven. In het sprookje wordt deze fase experientieel, dus mee-beleefbaar, 100 jaar slapen genoemd.

Deze ontdekkingen vormden aanleiding tot het voornemen om de vluchtigheid van een dag met lezingen om te zetten in de tastbaarheid van een uitgeschreven verslag. De integrale sprookjes "De Gouden Sleutel" en "Bontepels" vindt de lezer in de tekst opgenomen. "Beertje Pippeloentje" en "Spikkeltje" zijn in de desbetreffende gedeelten kort samengevat.

De visies van Lubbers, Bonsen en Widdershoven op sprookjes en andere verhalen zullen achtereenvolgens aan de orde komen. Niet elke visie wordt op elk van de vier sprookjes toegepast:

Pippeloentje krijgt betekenis door op twee manieren hermeneutisch te kijken.

⁶ Greetje Kuiper, Trudy Maaskant, Angeline Martin, Marjan Postuma, Annet Steijling en Lucy Weijnsfeld.

⁷ Lubbers, via ketting structuren, Bonsen via actantenanalyse. zie p. 10 - 22

"Bontepels" en "De Gouden Sleutel" worden vanuit een narratief/ structuralistisch standpunt (Bonsen) d.m.v. actantenanalyse en vanuit een meer cognitief psychologisch d.m.v. kettingstructuren (Lubbers) geanalyseerd.
"Spikkeltje" tenslotte wordt vooral benaderd vanuit de expressieve waarde van het sprookje.

De bundel wil het studiemateriaal en de lezingen van de genoemde sprookjesdag bijeen brengen. Daarnaast zal ook materiaal dat al eerder verzameld werd, over het "hermeneutische concept in de psychotherapie" (Lubbers) en "Pippeloentje en het opslaan van informatie"⁸ een plaats krijgen. Tot slot zijn een paragraaf over de vergelijking van de modellen en een paragraaf over de therapie met prinses en prinsessen van onze tijd toegevoegd. Een uitgebreide literatuurlijst biedt verdere informatie.

Wie zoekt naar een uitgebreide, integratieve handleiding over theorie en praktijk van de hermeneutische benadering van sprookjes, zal nog even moeten wachten.

⁸ Maaskant, T. (1996) Beertje Pippeloentje en het opslaan van informatie. Oudewater, Hermes nr. 3

Het hermeneutisch concept in de psychotherapie.⁹

Het hermeneutisch-cultuurwetenschappelijke heeft de **verhouding** tussen mens en werkelijkheid tot onderwerp. Het gaat niet om de persoon, of om de wereld op zichzelf. Verhalen spelen in die verhouding een kardinale rol. Je kunt een mens beïnvloeden door zijn verhalen te beïnvloeden. We leven een verhalend bestaan.

Als je moet leven met een onleefbaar verhaal, of met brokjes van verhalen die niet bij elkaar passen, dan is er therapie om op verhaal te komen. Dat verhaal kan bijvoorbeeld zijn: "Dat ben ik. Roodkapje! Stoute meisjes doen zo."

* De hermeneutische invalshoek in de psychotherapie leidt tot correctie van verwerkingswijzen en indirect tot verandering van de persoon.

Gedrag berust immers op **intentionele ketens (kettingstructuren)** binnen de doelrealisatie, die hun geldigheid aan leerervaringen ontleen.

Bijvoorbeeld: Een kleuter verstopt zich graag. Doordat de ouders vervolgens ongerust en tot straffen bereid raken, zal hij op den duur dit gedrag veranderen.

Of: een kleuter eet alle koekjes op. Hij laat zich verleiden door zijn eigen behoefte. Dit wordt door de anderen afgekeurd. Hij wil echter graag goede maatjes blijven. Afkeuring maakt dat hij zijn behoefte leert uit te stellen.

Veranderingen binnen de ketens leiden direct tot gedragswijzigingen.

Roodkapje denkt: "Ik laat me niet door de wolf verleiden.

Ik ga mijn eigen weg en ben de wolf te slim af."

Een geestelijke stoornis is in dit verband een onmogelijke opvattingwijze met een herhalend patroon, dat berust op a priori gefundeerde grondslagen en dat tot een vicieuze cirkel leidt.

* Wijziging in zo'n opvattingwijze door beïnvloeding van de intentionele ketens kan vanuit de hermeneutische cirkel door wederzijds overkoepelend begrip verkregen worden.

* Het spel als beeldcommunicatie en "make believe" (Walton, 1990) is door zijn demonstratieve functie van optimale betekenis om tot hermeneutisch overkoepelend begrip te komen.

* De beïnvloeding van een gestoorde intentionele keten vraagt om spel en gericht tegenspel.

Hermeneutiek als cultuurwetenschappelijke methodologie laat de natuurwetenschap onverlet. Dat wil zeggen dat er dankbaar gebruik gemaakt wordt van wat er empirisch over een kind vastgesteld kan worden (zijn gewicht, intelligentie, leesvaardigheid, etc).

⁹ Lubbers R (1996) Het hermeneutisch concept in de psychotherapie. Bilthoven, ongepubliceerd.

Theoretisch kader.¹⁰

* Logica.

Het theoretisch kader waarmee gewerkt wordt, berust op het onderscheid tussen experiëntiële en rationele logica.

De rationele logica geeft structuur aan het ervaren. De experiëntiële logica betreft de inhoud van ervaringen. Deze logica's liggen niet altijd in elkaars verlengde. Hun spanningsveld is het terrein voor therapeuten.

* Verhalen.

Foulkes (1985) heeft gesteld: "Becoming human is learning to understand and to be able to tell stories." Het leren begrijpen en overbrengen van verhalen is kenmerkend van mens-woorden.

* Traditie.

In de vroege werkelijkheidsconceptie zijn in Campbell's denken (Campbell 1949) verhalen als sprookjes, mythen en legenden -resultaat van spelend omgaan met de werkelijkheid-basaal, omdat zij werkelijkheidsmomenten aandragen, om de wereld zin en inhoud te geven.

* Spel.

Walton (1987) leert dat spelen ("games of make believe") berusten op een zoektocht in verbeelding naar een geloofwaardige werkelijkheid.

Het fictioneel karakter daarvan maakt dat sprookjes en andere "make believes" de tijd te boven gaan, waardoor sprookjesliefhebbers zich kunnen inleven in de geloofwaardigheid van toen en nu.

Zo gezien zijn sprookjes modellen voor wereldoriëntatie.

* Therapie.

Het therapeutisch gebruik hiervan richt zich op verandering van de experiëntiële logica, waardoor dezelfde dingen op een andere wijze ervaren worden.

Hoe gaat dat? Sprookjes en verhalen zijn een welkom middel omdat zij andere manieren van experiëncing meeleefbaar maken.

Zo'n verhaal is bijvoorbeeld Beertje Pippeloentje.

¹⁰ Lubbers, R. (1995) Theoretisch kader. Bilthoven, ongepubliceerd.

Beertje Pippeloentje

Wie heeft er niet genoten van de levensechte kinderversjes van Annie M.G. Schmidt? Die zijn zichzelf eigenlijk genoeg.

Met het risico dat die kindersfeer op de achtergrond raakt willen we hier eens kijken naar de structuur en inhoud van zo'n versje.

Lubbers heeft het verloop van de avonturen van het Beertje eens¹¹ opgevat als een voorbeeldverhaal voor positieve ontwikkeling: een ontwikkeling van "hebben" naar "zijn". In het vers komen we heel wat levenssituaties tegen.

Meer dan één wijsje over het avontuur van het leven worden daarin tot verklanking gebracht.

Veel levens lopen moeizaam omdat iemand maar één deuntje kent:

Het liedje van verlangen: "Ik wil zo graag. .. Och had ik maar.. "

Of het liedje van de nostalgie en de afhankelijkheid: "O mijn papa .."

Dat was zo'n bijzondere man, als die er was dan was alles weer goed.

Naarmate je meer wijsjes kent, kun je nieuwe situaties een betere plek geven en hoef je er minder bang voor te zijn. Bij BP zien we een heleboel variaties binnen één wijsje.

Steeds worden nieuwe levenssituaties geïntroduceerd, die vragen om een verschillende manier van informatie verwerken.

Wat gebeurt er met Pippeloentje in elk couplet?. Wat komt hij tegen, dat een speciale eigen manier van informatie opslaan inhoudt?

Een eigen liedje/melodietje? Wat moet het Beertje nu weer leren?

In de ontwikkeling van de mens naar een eigen identiteit¹² wordt in de loop van de tijd het "hebben" idealiter vervangen door het "zijn".

Uiteindelijk ben je wat, en daar ontleen je je eigenwaarde aan:

Pet Het gaat bij het Beertje, in eerste instantie om het liedje van het **hebben en niet hebben**: Hij heeft geen schoentje, en geen ponnetje voor in bed. Maar hij heeft een pet en daardoor is hij iemand, een Pette-drager. Als pettedrager kun je wat gaan doen. BP gaat niet wandelen en ook niet tekenen, hij gaat eten.

Boot. Het thema van het hebben wordt snel ingeruild voor andere thema's: het **avontuur**, varen met de boot. Op reis heb je weinig aan "hebben", dan moet je kunnen handelen en heb je meer aan vrienden die bezorgd om je zijn, maar je ook een beetje plagen: zal je niet in het water vallen?

Jarig. Vrienden als je jarig bent. Delen van de peertjes en de lintjes en je krijgt ook cadeautjes. Te veel van het goede, maar dat is wel lekker voor een keer.

Hier gaat het om delen en om genieten van de overvloed. De **relatie** staat centraal.

Waar is hij? BP heeft zich verstopt. Hij wordt overal in en om huis gezocht, en ze kunnen hem niet vinden. Is hij er wel is hij er niet? Hij zit onder het bed.

Ze zijn boos en blij als hij zich laat vinden.

¹¹ Lubbers, R. (1995) Diagnostiek en mimesis cursus. Bilthoven, maart 1995

¹² Erikson E.H. (1971) Identiteit, jeugd en crisis Aula

Hier gaat het over **identiteit** en separatie - individuatie.

Visite. BP heeft zorgen want hij gaat visite onthalen. Kamer stoffen, koekjes, zichzelf aankleden. Keurig Beertje.

Hier gaat het over **dienstbaarheid**. Als je erkend bent komt de zorg. Dit heeft te maken met de zin van het leven. Eerst kun je mensen thuis ontvangen...

Uit logeren. En dan gaat BP op stap naar Oma. Nu heeft hij veel: een bereboterham en een beresponsje, en een beretheebblaadje voor Omaatje.

Wat zal hij gaan eten bij Omaatje? Wat zal hij allemaal zien? Een berezandbak bijvoorbeeld.

BP kan nu **naar andere mensen toegaan**. Als je dat doet ben je naakt, je gaat naar een andere wereld en je weet niet precies wat je kunt verwachten.

Ziek. BP ligt in bed. Lust niets, wil niets. De dokters krijgen ruzie over wat hij heeft. BP knijpt er tussenuit.

Hier gaat het over **lijden**. Als je een relatie hebt komt ook het lijden, de ziekte en de tweedracht.

Broodjes. De verleiding is te groot. BP heeft de opdracht broodjes af te leveren bij de barones, maar ach, nu zijn het er nog maar zes. Hij houdt geen rekening met de regels. Hij schrikt er zelf van en rent hard weg.

Hij is nog niet zo bewust van goed en kwaad.

Als je geconfronteerd wordt met school/belasting **regels** etc. dan moet je zoveel. Het is dan ook leuk om eens een beetje stout (de driften) te zijn. Als je je niet aan de regels houdt verlies je de goedkeuring van de ander en van jezelf.

Van schrik of vanuit schuld ben je geneigd weg te vluchten.

Ijs. O meneertje, is het voor zo'n klein dik beertje niet gevaarlijk op het ijs?

BP leert schaatsen rijden en neemt risico's. Hij loopt op te dun ijs en loopt **existentieel gevaar**.

Bad. Komt de zeep weer in je ogen? Zo nu zullen we je drogen.

Dit versje gaat over **herstel**. Thuis ontvangt moeder je met open armen.

BP krijgt absolutie. Hij wordt schoongewassen.

Eitjes. BP gaat eitjes zoeken, eitjes stelen. O hij heeft het toch gedaan.

Je ziet hem hoger gaan, daar breekt een tak. Daar valt hij met een smak.

BP doet onrecht. Hij **leert door ervaring** over mijn en dijn.

Boodschappen doen. Radijsjes. Hebt u rooie? Hebt u verse? BP gaat erbij zitten.

O wat een schandaal, hij neemt ze allemaal.

BP heeft een opdracht en onderhandelt. Gaat ook over **grenzen**. Nu over veel **te ver** gaan. Met besef van goed en kwaad. Hij komt zijn contract niet na. Straf.

De levenssituaties die in de coupletten aan de orde komen kunnen als "tegenverhaal" geïntroduceerd worden als iemand het erin behandelde "storingprincipe" nog mist.

Als er maar één wijsje is: stoornis

Als de kettingstructuren erbij betrokken worden kan je het verhaal van Beertje Pippeloentje niet alleen zien als een verhaal over levensthema's, maar ook als een verhaal over een geestelijke verstoring.

Een geestelijke stoornis kan men opvatten als het moeten leven met een onmogelijk verhaal. Naast een gedifferentieerd verhaal is Beertje Pippeloentje ook een onmogelijk verhaal. Kijk maar eens naar de kettingstructuren.

Een kettingstructuur is samen te vatten als een gebeurtenis en een reactie op die gebeurtenis en dat steeds herhaald. In het geval van Beertje Pippeloentje is er soms geen ketting, want het Beertje zelf komt weinig aan het woord.

We horen alleen de reactie van de ouders of verzorgers.

Laten we het vers nog eens langslopen:

Pet. Gebeurtenis: Beertje Pippeloentje heeft niets, behalve een pet.
Hij eet zijn pap. Reactie: er gebeurt niets.

Boot. BP gaat met de boot naar Engeland. Reactie: hij komt niet aan het woord, het gaat alleen om bezorgde omstanders.

Jarig. BP is jarig. Hij krijgt veel cadeautjes en snoep. Reactie: hij is er niet ziek van geworden.

Waar is hij? BP is weg. Hij krijgt een tik en een zontje als hij terugkomt.
Reactie: er is ongerustheid en, als hij er weer is, straf en opluchting.

Visite. BP krijgt kleding. Reactie: geen. Mooi zijn en mooi maken zijn belangrijk voor hem.

Uit logeren. BP gaat logeren. Wat eten we, en wat zien we bij Oma?
Reactie: geen.

Ziek. BP is ziek en drie dokters weten niet wat hij heeft. Reactie: alles gaat over het hoofd van het Beertje heen.

Broodjes. BP moet broodjes brengen naar een barones. Reactie BP: hij eet ze zelf op.
Reactie van de anderen: geen.

IJs. BP gaat schaatsen en dat is gevaarlijk. Hij geniet, maar dan zakt hij door het ijs.
Reactie: zodra hij iets gaat doen is er een verhaal: het Beertje schaatst, maar moet door anderen worden gered. Een poging om iets leuks te doen wordt zwaar afgestraft: nooit meer op het ijs!

Eitjes. BP wil eitjes stelen uit een nest. Hij wordt gewaarschuwd door de vogels. Hij valt en hinkelt naar huis. Reactie: geen.

Boodschappen doen. BP eet alle radijsjes op.

Reactie: Hij krijgt van pappa een pak slaag.

Wat is er aan de hand met dit Beertje?

Het verhaal samengevat: Aanvankelijk heeft Beertje Pippeloentje niets.

Dan krijgt hij een pet, pap, etc. etc. en waarschuwingen als hij iets onderneemt. De eindsituatie is dat BP een dikke buik heeft. Van het Beertje zelf krijgen we alleen te horen dat hij af en toe niet luistert naar de anderen. Soms is hij stout.

Meestal vernemen we de reactie van de omstanders. Zij maken zich zorgen over hem, of geven hem straf. Hij zit gevangen in het *web van de zorg*: eten, kleertjes, genieten en het avontuur wordt afgestraft. Zo ontstaat een kettingstructuur.

De ketens lopen nl. zo, dat het avontuur niet aantrekkelijk is. We kunnen het verhaal zien als een verhaal over een beer die geen poot kan uitsteken zonder bezorgdheid of straf te ontmoeten.

Niet verwonderlijk dat het Beertje de pest in krijgt en wegloopt.

Wat komt er terecht van alle Beertjes Pip, die wel verzorgd en vertroeteld worden, maar op eigen initiatieven alleen een negatieve reactie krijgen?

Speltherapie

Als therapeut kun je het verhaal van de ouders aanhoren. Alle gedichtjes BP kun je opvatten als heteroanamneses, het verhaal van de toeschouwers.

Zou het Beertje speltherapie krijgen, dan krijgt hij de kans zelf naar voren te komen. We zouden hem zijn eigen verhaal kunnen laten maken. Door zich te verplaatsen in een ander moet hij afstand doen van zichzelf.

Via waarheidsgetrouw uitspelen kan hij o.a. ontdekken dat een avontuur niet slecht hoeft af te lopen. Vader zou ook een rol kunnen krijgen, als bang konijn, superbeer, of baby, waardoor hij helpt de werkelijkheid van vele kanten te belichten. Als hij het maar waarachtig speelt. Hij kan dan niet tegelijkertijd de krant lezen.

We moeten de omstanders wel meer laten applaudisseren, zodat daardoor de keten verandert. Het Beertje houdt dan op een object te zijn.

Hij wordt een creator en hij kan de wereld naar zijn hand zetten.

Als hij waarheidsgetrouw de schepper gaat spelen zal hij ook buiten de spelkamer zelf kunnen creëren. Dan zijn de gestoorde ketens van de materieel verwennende zorg, die zijn groei belemmeren, doorbroken.

De gouden sleutel¹³

Een jongen woonde met zijn grootmoeder in een huisje diep in het bos. Op een keer in de winter, toen alles diep onder de sneeuw lag, en het vuur was gedoofd, stuurde grootmoeder de arme jongen er met een slee op uit om hout te halen. Toen hij het bij elkaar had gesprokkeld en het had opgeladen wilde hij, omdat hij het zo koud had gekregen, niet dadelijk naar huis gaan maar eerst een vuurtje maken om zich een beetje te warmen.

Hij krabde de sneeuw weg en toen hij op die manier de grond blootlegde, vond hij een gouden sleuteltje. Hij dacht, waar een sleutel is moet ook een slot zijn, groef in de aarde en vond een ijzeren kistje. "Als de sleutel nu maar past!" dacht hij, "er zijn vast en zeker kostbaarheden in dat kistje." Hij zocht maar er was geen sleutelgat. Eindelijk ontdekte hij het maar het was zo klein dat het nauwelijks te zien was. Hij probeerde het en gelukkig paste de sleutel.

Toen draaide hij hem om. Langzaam knerpte het deksel open.

De jongen keek in het kistje, het leek leeg.

Nee toch, in een hoek zat een stukje bont.

De jongen haalde het eruit en wreef erover tot hij het warm kreeg.

En terwijl hij wreef hoorde hij het volgende verhaal ...

Kettingstructuren: een model van narratieve analyse, betrokken op het sprookje "Bontepels"

Zijn in het voorgaande de "kettingstructuur" of "storingsketen" al even aan de orde geweest, in het volgende gaan we verder in op de analyse van verhalen, door middel van het volgen van de ketens waaruit zo'n verhaal, sprookje of gedicht is opgebouwd. Lubbers heeft hiervoor een schematisch model gemaakt. Het gebruik van het schema wordt geïllustreerd aan de hand van Grimm's prinsessesprookje "Bontepels".

Verhaalanalyse¹⁴ volgens Lubbers

Het model.

- * Vat het verhaal samen (uitgangssituatie, veranderingsproces, nieuwe situatie aan het eind van het verhaal.)
- * Welke personages spelen een rol?
- * Hoe verhouden zij zich tot elkaar?
- * Welke kettingstructuren produceren de personages?

¹³ Grimm (189.) De Gouden sleutel. Hier in de bewerking van Nicolien van Rhijn

¹⁴ zie verder : Lubbers, R. (1996) Spelen in en met psychotherapie (II) Bilthoven, ongepubliceerde cursusmap.

- * Wat is hun functie bij de doelstellingsrealisatie van het verhaal?
- * Wat is de positie van de personages na voltooiing van het verhaal?
- * Zijn er correcties nodig om het verhaal tot een goed einde te brengen?
- * Welke alternatieven kunnen er geboden worden?

De ingreep

Ingrijpen is mogelijk door verandering van de “story world” na te streven en daardoor het spel te optimaliseren. Ingrijpen kan via *overleg*, door een *voorbeeld* te geven, of via een productief *tegenverhaal*:

- * Via overleg. Een therapeut kan met een speler overleg voeren over een personage of een element van zijn storingsketen.
“Zoals jij die woedende vrouw speelt is ze al boos als iemand haar maar aankijkt. Als je nu eens probeert haar wat later boos te laten worden!”
- * Een therapeut kan een voorbeeld stellen.
“Hoe zou Roodkapje gereageerd hebben?”
- * Een therapeut kan zijn cliënt vragen een tegenverhaal te spelen met nieuwe stimuli en responses, anders en productiever dan de zijne, die spelers zich spelenderwijs eigen kunnen maken.
De keuze en het moment van een ingreep liggen kritisch.
Veranderingen van de “story world” moeten immers aanslaan om tot gedragsveranderingen te leiden.

Voorwaarden

- * De story world moet op een hoog niveau verbeeld zijn, voordat het veranderingsproces start.
- * De eigen omgeving hebben we nodig bij het stimuleren van veranderingen in de story world.

De lezer kan een poging wagen de principes van het model toe te passen op onderstaand sprookje. Een uitwerking van de auteurs volgt erna.

Bontepels

Er was eens een koning, die een vrouw had met gouden haar en zij was zo mooi, dat haars gelijke op aarde niet te vinden was. Maar het gebeurde dat zij ziek werd en toen zij voelde, dat zij weldra zou sterven, riep zij de koning en sprak: "Als je na mijn dood weer in het huwelijk wilt treden, neem dan iemand, die even

schoon is als ik en die net zulk gouden haar heeft als ik; dat moet je mij beloven." Nadat de koning haar dat had beloofd, sloot zij de ogen en stierf. De koning was lange tijd ontroostbaar en dacht er niet aan een tweede vrouw te nemen. Eindelijk spraken zijn raadslieden: "Het kan niet anders, de koning moet weer trouwen, zodat wij weer een koningin hebben." Nu werden overal heen boden uitgezonden om een bruid te zoeken, die even schoon was als de gestorven koningin. In de hele wereld was er echter geen te vinden en al had men er een gevonden, dan was er toch geen enkele met zulk gouden haar. En dus kwamen de boden onverrichter zake terug.

Nu had de koning een dochter, die even mooi was als haar gestorven moeder en ook zulk gouden haar had. Toen zij was opgegroeid, keek de koning haar eens aan en zag, dat zij in alles geleek op zijn overleden gemalin en plotseling voelde hij een hevige liefde voor haar. Toen sprak hij tot zijn raadslieden: "Ik wil met mijn dochter trouwen, want zij is het evenbeeld van mijn overleden vrouw en anders kan ik toch geen bruid vinden, die op haar lijkt." Toen de raadslieden dat hoorden, schrokken zij en spraken: "God heeft verboden dat een vader met zijn dochter trouwt, uit deze zonde kan niets goeds voortkomen en het rijk wordt mee in het verderf gestort."

De dochter schrok nog meer toen zij het besluit van haar vader hoorde, maar hoopte hem nog van zijn plan af te brengen. Toen zei zij tegen hem: "Voordat ik uw wens vervul, moet ik eerst drie gewaden hebben, één goud als de zon, één zilver als de maan, en één zo stralend als de sterren; dan wil ik nog een mantel hebben, vervaardigd uit duizenderlei bont en huiden en elk dier uit uw rijk moet een stukje van zijn huid daarvoor afstaan."

Zij dacht echter: zoiets is onmogelijk te krijgen en ik breng mijn vader daarmee van zijn slechte gedachten af. Maar de koning hield vol en de vaardigste jonkvrouwen in zijn rijk mochten de drie gewaden weven, één goud als de zon, één zilver als de maan, en één zo stralend als de sterren; en zijn jagers moesten alle dieren in het hele land vangen en een stuk van hun huid aftrekken; daarmee werd een mantel gemaakt van duizenderlei bontsoorten. Tenslotte liet de koning, toen alles klaar was, de mantel halen, spreidde hem voor haar uit en sprak: "Morgen is de bruiloft."

Toen nu de koningsdochter zag, dat er geen hoop meer was, haar vader tot andere gedachten te brengen, besloot zij te ontvluchten. 's Nachts, toen iedereen sliep, stond zij op en nam van haar kostbaarheden er drie mee, een gouden ring, een gouden spinnewieltje en een gouden haspeltje; de drie gewaden van de zon, maan en sterren deed zij in een notedop, trok de mantel van de vel soorten bont aan en maakte haar gezicht en handen zwart met roet. Toen beval zij zich in Gods genade aan, ging weg en liep de hele nacht door tot zij in een groot bos kwam.

En omdat zij moe was, kroop zij in een holle boom en viel in slaap.

De zon ging op, maar zij sliep door en zij sliep nog toen het al volop dag was.

Nu gebeurde het, dat de koning, aan wie dit bos toebehoorde, er ging jagen.

Toen zijn honden bij de boom kwamen, snuffelden ze, liepen er omheen en blaften. De koning sprak tot de jagers: "Ga eens kijken wat voor wild zich daar heeft verstopt." De jagers volgden zijn bevel op en toen zij terugkwamen, zeiden zij: "In de holle boom ligt een wonderlijk dier, zoals wij nog nooit hebben gezien:

zijn huid bestaat uit duizenderlei soorten bont; maar het ligt te slapen." De koning sprak: "Probeer het levend te vangen, bind het dan op de wagen en neem het mee." Toen de jagers het meisje beetpakten, werd zij verschrikt wakker en riep hun toe: "Ik ben een arm kind, door vader en moeder verlaten, ontferm u over mij en neem mij mee." Toen zeiden zij: "Bontepels, je bent geschikt voor de keuken, kom maar mee, dan kan je de as aanvegen." En zij zetten haar op de wagen en keerden terug naar het koninklijk slot. Daar wezen zij haar een hokje aan onder de trap, waar geen daglicht binnen viel en zeiden: "Pelsdiertje, daar kan je wonen en slapen." Toen werd zij naar de keuken gestuurd, droeg daar hout en water aan, stookte het vuur op, plukte het pluimvee, maakte de groente schoon, veegde de as bijeen en deed al het vuile werk.

Zo leidde Bontepels lange tijd een echt armoedig bestaan. Ach, gij schone koningsdochter, wat moet er van u worden! Maar eens geschiedde het dat er feest gevierd werd in het slot; toen zei zij tegen de kok: "Mag ik even naar boven om te kijken? Ik zal buiten de deur blijven staan." De kok antwoordde: "Ja, ga er maar heen, maar over een half uur moet je terug zijn om de as aan te vege."

Zij nam haar olielampje, ging naar haar hokje, trok de pels uit en waste het roet van haar gezicht en handen af, zodat haar volle schoonheid weer aan het licht kwam. Daarna maakte zij de noot open en haalde er haar kled uit, dat straalde als de zon. En toen dat gebeurd was, ging zij naar boven, naar het feest, en allen gingen voor haar opzij, want niemand kende haar en zij dachten niet anders dan dat zij een koningsdochter was. De koning evenwel trad haar tegemoet, reikte haar de hand, danste met haar en dacht in zijn hart: "Nog nooit hebben mijn ogen zo'n mooi meisje gezien. Toen de dans ten einde was, neeg zij diep voor hem en toen de koning omkeek, was zij verdwenen en niemand wist waarheen. De schildwachten, die voor het slot stonden, werden geroepen en ondervraagd, maar niemand had haar gezien.

Zij was echter naar haar hokje gesnel, had vlug haar kled uitgetrokken, gezicht en handen zwart gemaakt, de pelsmantel om de schouders geslagen en was weer Bontepels. Toen zij nu in de keuken kwam, aan het werk wilde gaan en de as aanvegen, zei de kok: "Laat dat maar tot morgen en kook voor mij de soep voor de koning, ik wil boven ook eens een kijkje gaan nemen; maar laat er geen haar in vallen, anders krijg je voortaan niets meer te eten." De koning ging weg en Bontepels kookte de soep voor de koning en maakte een broodsoep klaar, zo lekker als zij maar kon en toen die klaar was, haalde zij uit haar hokje haar gouden ring en deed die in de schaal, waarin de soep werd opgediend. Toen het dansen was afgelopen, liet de koning soep brengen en at die en het smaakte hem zo goed, dat hij geloofden nog nooit zo'n lekkere soep gegeten te hebben. Maar toen hij op de boden kwam, zag hij daar een gouden ring liggen en hij kon maar niet begrijpen hoe die daarin was gekomen. Toen beval hij dat de kok bij hem moest komen.

De kok schrok toen hij het bevel hoorde en zei tot Bontepels: "Je hebt vast een haar in de soep laten vallen; als dat zo is, krijg je een pak slaag." Toen hij voor de koning verscheen, vroeg deze wie de soep gekookt had. De kok antwoordde;

"Ik heb ze gekookt." Maar de koning zei: "Dat is niet waar, want ze was op een andere manier en veel beter toe bereid dan anders."

Hij antwoordde: "Ik moet bekennen, dat ik ze niet heb klaargemaakt, maar het pelsdiertje." De koning sprak: "Ga haar zeggen dat zij boven moet komen."

Toen Bontepels kwam, vroeg de koning; "Wie ben je?" "Ik ben een arm kind, dat geen vader en moeder meer heeft." Hij vroeg verder: "Wat doe je in mijn slot?"

Zij antwoordde: "Ik deug nergens anders voor dan om laarzen naar mijn hoofd gesmeten te krijgen." Hij vroeg verder: "Waar heb je de ring vandaan, die in mijn soep lag?"

Zij antwoordde: "Ik weet van geen ring". De koning kon niets uit haar krijgen en moest haar weer laten gaan.

Na enige tijd was er weer een feest, en evenals de vorige keer vroeg Bontepels aan de kok of zij mocht gaan kijken. Hij antwoordde: "Ja, maar kom over een half uur terug en kook voor de koning de broodsoep die hij zo graag eet." Zij liep vlug naar haar hokje, waste zich snel, nam uit de noot het gewaad dat zo zilver was als de maan en trok het aan. Toen ging zij naar boven en leek wel een koningsdochter: de koning trad op haar toe en was blij dat hij haar terugzag en omdat juist de dans begon, dansten zij samen. Maar toen de dans ten einde was, verdween zij weer zo snel, dat de koning niet kon zien waar zij heenging. Zij vloog echter naar haar hokje, trok haar bontvelletjes weer aan en ging naar de keuken om de broodsoep te koken. En toen de kok boven was, haalde zij het gouden spinnewieltje en deed het in de schaal, zodat de soep daar overheen werd gegoten. Daarop werd de soep aan de koning gebracht: hij at en het smaakte hem even goed als de vorige keer.

Hij liet de kok komen, die ook ditmaal moest toegeven, dat Bontepels de soep had klaargemaakt. Bontepels verscheen weer voor de koning, maar zij antwoordde dat zij er alleen maar was om laarzen naar haar hoofd gesmeten te krijgen en dat zij niets afwist van het gouden spinnewieltje.

Toen de koning voor de derde maal een feest aanrichtte, ging het niet anders dan de vorige keren. Weliswaar zei de kok: "Je bent een heks, pelsdiertje, je doet altijd iets in de soep, waarvan die zo lekker wordt, dat het de koning beter smaakt dan wat ik klaarmaak."

Maar omdat zij er zo om smeekte, liet hij haar er voor een poosje heen gaan. Nu trok zij een gewaad aan, dat straalde als de sterren en betrad daarmee de zaal.

De koning danste weer met de schone jonkvrouw en vond dat zij nog nooit zo mooi was geweest. En terwijl hij met haar danste, stak hij, zonder dat zij het merkte, een gouden ring aan haar vinger en hij had bevel gegeven dat de dans flink lang moest duren.

Toen die uit was, wilde hij haar bij haar handen vasthouden, maar zij rukte zich los en sprong zo vlug tussen de mensen, dat zij voor zijn ogen verdween.

Zij vloog zo snel zij kon naar haar hokje onder de trap: maar omdat zij te lang, ja, meer dan een half uur was gebleven, kon zij het mooie gewaad niet meer uittrekken, wierp er alleen de pelsmantel overheen en maakte zich in de haast ook niet helemaal zwart: één vinger bleef wit. Bontepels snelde nu naar de keuken, kookte de broodsoep voor de koning en legde er toen de kok weg was, de gouden haspel in.

*De koning liet, toen hij de haspel op de bodem vond, Bontepels roepen.
Toen ontdekte hij de witte vinger en zag de ring, die hij haar onder het dansen
had aangeschoven.*

*Toen greep hij haar hand en hield die vast en toen zij zich wilde losrukken en
wegspringen, viel haar pelsmantel een beetje open en de glans van het
sterrenkleed werd zichtbaar.*

*De koning greep de mantel en rukte hem af. Daar kwam het gouden haar
tevoorschijn en zij stond daar in haar volle pracht en kon zich niet langer
verbergen. En toen zij roet en as van haar gezicht had afgeveegd, was zij mooier
dan men ooit iemand op aarde had gezien. Maar de koning sprak: "Jij bent mijn
lieve bruid en wij scheiden nooit meer van elkaar."*

Daarop werd de bruiloft gevierd en zij leefden nog gelukkig tot aan hun dood.

Kettingstructuren bij "Bontepels": uitwerking van het model

* Het verhaal

Uitgangspositie:

De stervende koningin uit als laatste wens, dat haar gemaal alleen opnieuw trouwt met een vrouw die net zo mooi is als zijzelf. De koning belooft dit aan zijn vrouw en blijft in het rouwproces steken.

Veranderingsprocessen:

- De raadslieden bewegen de koning om een nieuwe koningin te zoeken.
- De koning ziet zijn dochter als evenbeeld van zijn vrouw en wil haar huwen, tegen de raad van de raadslieden in en tegen de wil van de prinses zelf.
Zij probeert de zaak uit te stellen en hem af te leiden door hem een schijnbaar onmogelijke opdracht te stellen.
- Prinses vlucht.
- Prinses wordt vermomd in dierehuid, als "Bontepels" opgenomen in de hofhouding van een andere koning en leidt een armzalig bestaan als keukenhulp.
- Uiteindelijk wil ze door deze koning toch in haar ware schoonheid gezien worden en licht ze een tipje van de sluier op.

Nieuwe situatie:

- De nieuwe koning ontmaskert haar en ze trouwen.

* De personages

Stervende koningin, de koning-vader, de prinses-Bontepels, de raadslieden, de jagers, de kok, de jonge koning-bruidegom.

* Onderlinge verhoudingen

De koning zweert levenslange trouw aan zijn echtgenote; dit is een *huwelijksrelatie*, waarin de koningin heerst over haar man.

De koning luistert eerst wel naar zijn raadslieden, maar negeert hun bezwaren tegen een huwelijk met zijn dochter. *werkgever-werknemer relatie*.

De prinses verzet zich niet openlijk tegen de wil van de koning, maar probeert hem te slim af te zijn. Als ze hierin niet slaagt, ontvlucht ze hem. Ze moet ontsnappen aan een onleefbaar verhaal. *gehoorzaamheids-verzets relatie*.

Bontepels wordt door haar goedgezinde jagers gevonden en komt te werken als keukenhulp onder het gezag van de kok. *gezagsverhouding*.

De prinses wordt ontmaskerd door de nieuwe koning en ze trouwen. *liefdesrelatie*.

* Kettingstructuren

Situatie: de koningin wil invloed uitoefenen en aanvaardt haar dood niet.

Reactie : ze stelt een eis aan haar man.

Situatie: de koning blijft trouw aan de laatste wil van de koningin.

Reactie : de koning blijft steken in de rouw .

Situatie: de raadslieden doen vanuit landsbelang een appel op de koning om te hertrouwen.

Reactie : de boden zoeken een vrouw die net zo mooi is als de koningin.

Situatie: de enige die net zo mooi is als de koningin is haar dochter.

Reactie : de koning wil tegen het advies van de raadslieden in met zijn dochter trouwen.

Situatie: de dochter probeert haar vader van zijn slechte gedachten af te brengen door onmogelijke wensen als voorwaarde te stellen. Reactie : de koning voert de onmogelijke opdrachten van zijn dochter uit.

Situatie: de koningsdochter moet met haar vader trouwen

Reactie : de prinses vlucht weg.

Situatie: de prinses valt in slaap in de pels van de dieren en wordt door de jagers meegenomen naar het kasteel van hun koning.

Reactie: de prinses verbergt haar ware identiteit en vraagt om opvang en werk.

Situatie: als Bontepels krijgt de prinses werk als koksmaatje

Reactie : ze schikt zich in een lage status.

Situatie: de prinses laat incognito haar ware schoonheid zien aan de nieuwe koning.

Reactie : de nieuwe koning ontmaskert Bontepels als echte prinses.

Situatie: de prinses en de nieuwe koning trouwen met elkaar.
(en leven nog lang en gelukkig?.....).

* Doelrealisatie

De koningin kan haar eindigheid niet aanvaarden en wil ook na de dood nog "aanwezig" zijn. De koning wil een einde maken aan zijn rouw door zijn dochter te trouwen, die de plaats van haar moeder moet innemen. Dit tegen de raad van zijn raadslieden in en zonder inspraak van zijn dochter zelf. De prinses ziet de onvermijdelijkheid in van de breuk met haar vader en vlucht zijn rijk uit.

De "huwelijkschatten" van haar vader neemt ze mee en de pels is haar dekmantel. Door ervaring op te doen in het ware leven, hervindt ze zichzelf en bereikt ze haar bestemming, als gemalin van een andere koning in een gelijkwaardige liefdesrelatie.

* Positie aan het eind

De positie van de oude koning is onbekend.

De prinses heeft haar bestemming als koningin gevonden, door haar eigen perspectief te creëren.

De kok weet zijn plaats ten opzichte van Bontepels, die betere soep kookt dan hijzelf.

* Mogelijke correcties

Stervende koninginnen bedoelen met "mooi" niet letterlijk mooi, maar "goed c.q. deugdzaam". Ze bedoelde dus: "kies iemand, net zo goed als ik."

Koning, in je verdriet en verscheurdheid heb je je belofte te letterlijk opgevat.

Koning, neem je raadslieden serieus en zie in dat je volwassen dochter geen vervanging kan zijn voor haar overleden moeder. Door je macht uit te oefenen tegen haar eigen wil, raak je het contact met je dochter kwijt.

* Alternatieven

Het sprookje zou anders lopen als de personages andere keuzen/kettingen zouden maken, bijvoorbeeld:

De koning nuanceert de laatste wil van de koningin en leert haar dood te aanvaarden.

Vader en dochter steunen elkaar in hun rouwverwerking en zijn meer naasten, dan van elkaar vervreemden.

De prinses verzet zich openlijk tegen haar vaders ongezonde oplossing.

De prinses zoekt hulp van de raadslieden in het aangaan van een gesprek met haar vader en voorkomt zo een vlucht en scheiding.

De prinses is niet bang om te laten zien wie ze is en verstopt haar ware schoonheid niet.

De prins toont openlijk zijn belangstelling.

De vader-koning kan vreugde beleven aan het huwelijk van zijn dochter en een toekomstig grootvaderschap.

De prinsen en prinsessen in deze tijd. Bontepels in therapie.

Verhalen gaan over feiten en verbanden tussen feiten. Door verhalen worden gebeurtenissen in het leven, onze ervaringen, onze verlangens begrijpelijk. Onze wereld krijgt structuur. Soms passen bepaalde ervaringen, verlangens of gebeurtenissen niet in de structuur. Dan loopt het verhaal niet meer, het stagneert.

In het sprookje Bontepels is het overlijden van de koningin en de daardoor verstoorde vader-dochter relatie een niet te plaatsen gebeurtenis in het verhaal. Wat moet je dan doen? "Bontepels" biedt een oplossing, althans zij biedt een andere mogelijkheid dan beklemd raken. Je vereenzelvigen met de sprookjesheld, de held uit een mythe, de hoofdpersoon uit een roman, of een bijbelfiguur, maakt dat je experiëntieel een uitweg geboden wordt.

Of je daarvoor kiest is de vraag. .

Een verhaal biedt mogelijkheden, alternatieve omgangswijzen, die ieder mens op eigen wijze kan invullen. Omgangswijzen leer je van anderen via mimesis.¹⁵

Hoe redt Bontepels zich? Zij verzet zich niet openlijk tegen haar vader maar verzint een list. Als dit niet lukt, onderwerpt ze zich niet, maar breekt met thuis en vlucht weg. Ze verlaat het bekende en gaat het ongewisse avontuur aan.

Later verbergt ze haar ware identiteit, doet zich minder voor dan zij is en verkent op bescheiden manier haar omgeving. Ze verleidt op slinkse manier haar toekomstig echtgenoot. Dit echter niet eerder dan, nadat zij zich er terdege van heeft overtuigd dat hij ook werkelijk de "ware" is.

Als bescheiden koksmatje verleidt ze de koning met haar heerlijke soep, als prinses verleidt ze hem met haar schoonheid en haar danskunst.

Ook de prinsen en prinsessen in onze behandelkamers vertellen hun vaak stagnerende verhalen. Zij durven de kasteeltuin niet verlaten en gaan niet actief op avontuur uit. Zij blijven bijvoorbeeld wachten tot het leven leuk wordt en doen zich dan beter voor dan ze zijn. Wat een bevrijding kan dan Bontepels' omgangswijze zijn.

Soms kunnen ongedurige prinses verblind zijn door baljurk en danskunst en realiseren ze zich niet hoe duur die jurken zijn of hoe vervelend almaar dansen is.

De prinsessen van tegenwoordig kampen met teleurstelling: de koning altijd voor belangrijker zaken elders - carrière maken-, in verwarring wie nu eigenlijk die lekkere soep moet koken, en voor dansen is zo weinig tijd dat je het niet eens meer kunt.

Om het sprookje waar te maken is dus soms hulp van derden nodig. Een derde die je bijvoorbeeld vraagt: hoe zou Bontepels gedaan hebben in jouw situatie? Soms zal ook blijken dat je soep moet leren koken en dat dansen ook te leren is.

De vele verhalen die er zijn bieden een schat aan omgangswijzen.

Of je die aanvaardt blijft de vraag. Je kunt er ook voor kiezen om de nieuwe romslomp te vermijden en op de oude voet verder te gaan.

¹⁵ mimesis: nabootsing; voorstelling van de werkelijkheid in beeldende kunst, literatuur, muziek, drama.

De actantenanalyse volgens Bonsen: een alternatief model van narratieve analyse.

We kunnen een verhaal analyseren via kettingstructuren. We kunnen een verhaal ook analyseren op een manier, geïnspireerd door het structuralisme, zoals dr. Jan Bonsen, taalkundige en narratoloog dit doet.

In dit narratieve model gaat het om het leren kennen van de hoofdpersonen in het verhaal in hun eigen individualiteit en historiciteit. Er wordt een analyse gemaakt van de strategieën en tactieken van deze actanten. Wat zijn hun moverende redenen om zo te handelen als gebeurt? De lezer kan zich in deze analyse spiegelen.

Het verhaal zo hernieuwd lezen kan een verrijking betekenen van het eigen levensverhaal.

Toelichting op de actantenanalyse¹⁶

Het Griekse denken is gericht op kennen, weten, analyse. Het zoekt het algemene, de essentie. Dat noemt ze de logos in de dingen. Joodse verhalen zijn niet gericht op weten, maar op handelen. Ze zijn niet gericht op het algemene, maar op het bijzondere, op datgene wat op een bepaalde tijd en een bepaalde plaats gebeurde, niet met dé mens, maar met iemand met deze naam, die haar of zijn plek heeft in een geheel.

Wat de christelijke, katholieke kerk met de joodse verhalen heeft gedaan is eigenlijk dit: Ze heeft de verhalen gebruikt om tot een geheel van statements te komen over de werkelijkheid en gemeend dat naast de zichtbare werkelijkheid er ook nog een onzichtbare werkelijkheid moest zijn, die van het geloof. Zo heeft ze uit de verhalen een theorie, een leer gedestilleerd. Ze deed dat volgens de beste Griekse tradities. Daar had men in het filosofisch denken afstand genomen van de contingentie van verhalen. Men had de accidentalia als niet terzake opzij geschoven en voorrang gegeven aan de essentie, het wezen.

Vandaar nu de vraag: gaat het in verhalen misschien om een ander soort "kennen" dan in theorie? Een kennen waarin de bijzonderheid wel belangrijk is, waarin ook de emotie zijn betekenis kan krijgen, en waarin het gaat om handelen.

a) Het is een ommekeer in standpunt. In de westerse (Griekse) benadering was het "ik" helder maar het verhaal niet. De hermeneutische vraag was dus hoe ik mezelf helderheid kon verschaffen aan het verhaal. Het ging om het leren kennen van het verhaal. De ommekeer bestaat erin dat niet langer het "ik" helder is, maar juist onhelder. Niet helder is wie ik ben, hoe ik handelen moet ten aanzien van anderen, ten aanzien van de toekomst. Dit is een hermeneutische ommekeer.

Het gaat me voortaan om het krijgen van helderheid over mijn handelen, mijn praktijk in deze wereld.

b) Een ommekeer in de verhouding van theorie en praktijk. Niet langer ging het erom theorie de praktijk te laten bepalen, maar om het grondig serieus nemen van de praktijk. De theorie kan dienen om elementen van de praktijk te verhelderen, maar de praktijk blijft de toetssteen. Daar is het bijzondere, het historische, het rechtvaardige, het betrouwbare. De verhouding van theorie en praktijk betekent voor mij dat de praktijk

¹⁶ Bonsen, J. (1996) Samenvatting narratieve analyse Oudewater, Hermes nr. 5

voorop staat en dat theorie daar elementen van verheldert. De toets van de theorie is opnieuw de praktijk.

Dat model is dan ook gericht op:

a. Het bijzondere van mensen.

In verhalen betekent dat het analyseren van de verschillende personen in hun eigenheid en in hun onderlinge tegenstellingen. Het zijn niet de stereotypen of archetypen die we zoeken, maar juist de historische eigen plek en de wijze waarop iemand daarin handelt met anderen. Dit is de *actantenanalyse*. Daarin komt de plek die via woorden en namen aan de personen wordt toebedeeld, en hun onderlinge tegenstellingen aan de orde. Dat laatste moet wel. Want een verhaal wil iets vertellen. Er is geen verhaal dat koek en ei is. Anders hoeft het niet verteld te worden.

b. De *historiciteit*. Niet dat het verhaal historisch is, maar wel dat het verhaal niet tijdloos is. Er wordt gehandeld in tijd, *déze* tijd en in plaats, *déze* plaats.

Dat heeft een relatie met jouw tijd als lezer. Deel van historiciteit van het verhaal is ook het lezen van het verhaal binnen de context van jouw tijd.

c. De *bewegingen in hun handelen*. Dit analyse-model is verder uitgewerkt met behulp van het Franse structuralisme¹⁷. Een aantal verschillend geaarde bewegingen is te zien. Deze vijf bewegingen gelden voor ieder verhaal.

Korte voorbeelden uit het sprookje "Roodkapje".

* het *opheffen van het tekort*. Grootmoeder is ziek. Ze heeft eten en drinken nodig. Roodkapje brengt het.

* het *avontuur*. Hier gaat het om overschrijding van de grenzen van het gekende, benauwde. De reis naar het onbekende, confrontatie met het vreemde.

In Roodkapje is dit de reis door het bos.

* *overtreding van het gebod*. Moeder had tegen Roodkapje gezegd: wijk niet van het pad af, klop netjes aan en kijk niet overal rond in grootmoeders huis.

De overtreding: Roodkapje gaat van het pad af. De straf: ze wordt opgegeten.

* *de ontmaskering van het kwaad en de openbaring van het goed*. Ontmaskering: de wolf wordt eerst niet gekend als het gevaarlijke dier dat hij is: hij vermomt zich als aardige reisgenoot. Roodkapje is argeloos. Hij wordt pas ontmaskerd in het verhaal door de jager, die hem herkent als de "zondaar." Openbaring is de tegenpool hiervan: degene die eerst onaanzienlijk lijkt, blijkt toch de held.

* *overwinning van het kwaad*. In Roodkapje is die rol toebedeeld aan de jager.

Het betreft de onderlinge opeenvolging van zulke dingen als: mobilisatie van alle krachten, confrontatie met de vijand, eerste, tweede en derde poging en tenslotte overwinning (en nederlaag van het kwaad).

De actanten bij "Bontepels", volgens Bonsen

ad a. Het bijzondere van mensen: analyse van de actanten

De *verdrietige koning*, is ontroostbaar na het overlijden van zijn gemalin, die hem een bijna onmogelijke belofte heeft laten afleggen op haar sterfbed.

¹⁷ Propp en Greimas, A (1970) *Du Sens* Parijs

Hij wordt verliefd op zijn dochter en wil met haar trouwen.

De *raadslieden*, die de koning eerst aanmoedigen te hertrouwen. Ze wijzen zijn voornemen om zijn dochter te huwen af als een verbodsovertredend en het land in het verderf stortend plan.

De *prinses*, die niet met haar vader wil trouwen, maar niet openlijk weigert.

Het handelen van de koning en dat van de prinses/dochter en de raadslieden laat grote tegenstellingen zien.

Wat doet de prinses/dochter, welke strategie volgt ze om niet te trouwen met haar vader/koning? Welke tactieken gebruikt ze:

- uitstel door bijna onuitvoerbare wensen van haar vader te eisen; deze poging mislukt, de wensen worden vervuld.
- zoeken naar een nieuw thuis door te vluchten.
- zich verbergen: niet laten zien wie ze is.

ad b. De historiciteit.

Het verhaal verplaatst zich van het kasteel via de tuin naar het nieuwe kasteel, de keuken en de balzaal.

De jagers die haar vinden geven haar een naam, "Bontepels" en een nieuw onderkomen in het kasteel. Ze lijkt tevreden met haar lot.

De kok in het kasteel geeft haar de positie van koksmaatje. Hij is het, die Bontepels toestaat naar het feest te kijken.

Bontepels wil op het feest even laten zien wie en wat zij echt is. De strategie die zij daarvoor ontwikkelt: even meedoen en weer verdwijnen. Deze strategie lukt twee van de drie keer. En de andere strategie: de ring, de haspel en het spinnewiel in de soep van de koning doen, zodat hij nieuwsgierig wordt. Deze strategie lukt.

De koning van het kasteel die haar ziet op het feest en haar dat laat zien door met haar te dansen.

Zijn strategie, om door middel van vragen aan Bontepels te weten te komen wie zij werkelijk is, mislukt. Zijn andere tactiek: stiekem de ring aan haar vinger schuiven en langer met haar dansen, zodat Bontepels zich niet meer goed kan vermommen, lukt wel. De koning onthult haar ware identiteit.

ad c. De bewegingen in hun handelen.

* *Het opheffen van het gebrek*. De koning is zonder vrouw. Opheffing van dit gebrek is trouwen met zijn dochter.

* *Het avontuur*. De prinses vlucht het bos in en zoekt een onderkomen in het onbekende dat haar thuis zal worden. Dit lukt haar door zich te vermommen.

* *De overtreding van het gebod*. Eerste overtreding: De koning stelt de wet.

Er wordt niets ondernomen tegen de koning, die de grens overtreedt.

Tweede overtreding: Hoewel haar vader aan al haar eisen weet te voldoen, vlucht de prinses toch op de avond van haar huwelijk met hem.

* *De ontmaskering van het kwaad en de openbaring van het goed*. Het inzicht van de prinses om niet met haar vader te willen trouwen, brengt haar ertoe onmogelijke eisen

aan hem te stellen. Na haar vlucht wordt ze “Bontepels” en “koksmaatje”. Ze kan haar schittering als prinses niet tonen. De nieuwe koning bedenkt een list, waardoor dat wel kan.

* *De overwinning van het kwaad.* De vermomming wordt voorzichtig afgelegd op het feest. Driemaal is zij kort aanwezig en gebruikt ze haar attributen. Driemaal verbergt ze zich voor de nieuwe koning en de derde keer lukt het haar niet volledig. De koning ontdekt de schone vinger en de ring. De koning weet nu wie zij is en zij kan zich nu openlijk in haar ware gedaante aan hem tonen.

Als bevestiging op de openbaring volgt het huwelijk tussen de koning en Bontepels, de prinses.

Vergelijking van analyse via kettingstructuren (Lubbers) en via bewegingen van actanten (Bonsen).

Bij het actanten model van Bonsen gaat het om de praktijk van het verhaal: daar is het bijzondere, daar is het historische, daar zijn de bewegingen, daar is het rechtvaardige en daar is het betrouwbare.

Als we kijken naar Lubbers' model van kettingstructuren zien we dat het gaat om reeksen handelingen, die de personages produceren, om de verhoudingen tussen de personages, om hun functie bij de doelstellingen realisatie van het verhaal en om hun positie aan het eind van het verhaal.

Bonsen zegt: Via het verhaal krijg je helderheid over jouw handelen, over jouw praktijk in deze wereld. Het verhaal is bedoeld als een toetssteen.

Lubbers beweert: via het verhaal krijg je een model aangereikt over hoe de personages (personen) zich tot elkaar verhouden, welke kettingstructuren zij produceren, over hun functie bij de doelstellingen realisatie van het verhaal en over hun positie na voltooiing van het verhaal.

Het verhaal als middel om verwerkingsmogelijkheden te laten zien, aan te leren maar ook om in, aan te veranderen, om eventueel op in te grijpen.

Bonsen vraagt zich af: kan dit verhaal iets voor jou betekenen, via het analyseren van de verschillende personen in hun eigenheid en in hun tegenstellingen, via de actantenanalyse? Kan het je helpen binnen jouw leven?

Lubbers vraagt zich af: Kan ik dit verhaal gebruiken ten behoeve van de cliënt? Kunnen we de ketting ook anders maken, kan het personage ook andere keuzen maken, zijn er alternatieven mogelijk? Kunnen we het verhaal gebruiken om de “storyworld” (ervaringswereld) van de cliënt, waar nodig, te veranderen?

Samenvattend zouden we kunnen stellen:

Bonsen houdt zich aan het bestaande verhaal.

Lubbers probeert het verhaal op een meer leefbaar niveau te brengen.

Bonsen laat het verhaal intact en bekijkt het binnen de constante van de tekst. (stabiliteitsprincipe¹⁸).
Lubbers bekijkt het verhaal vanuit de context van deze cliënt en vanuit deze tijd (veranderingsprincipe).

De betovering gaat aan de analyse vooraf: het sprookje tussen verhaal en spel

Zoals we gezien hebben, kan je sprookjes vanuit een narratief model benaderen en ontleden via actanten analyse of via kettingstructuren. Je kunt ervan leren: een moraal, een wending, een betere oplossing, een herkenning voor jouw situatie.

In deze zin verwijzen sprookjes naar ervaringen van mensen. Tegelijkertijd betoveren ze ook.

Ze werken sterk expressief. Dat wordt door de auteurs die al aan de orde gekomen zijn ook steeds onderkend.

Die expressieve kant wordt in deze paragraaf verder belicht.

Widdershoven, hoogleraar gezondheidsethiek en hermeneutiek aan de R.U Limburg (Maastricht) plaatst het sprookje tussen verhaal en spel in.

Hier geen verhaal analyse. In deze optiek is het sprookje geen afbeelding maar een uitbeelding: een uitnodiging tot meebewegen, tot het ervaren van het spel van ritme en tijd.

Het sprookje tussen verhaal en spel¹⁹

Inleiding

Sprookjes vertellen ons een verhaal. Ze kunnen daarmee ons leven verrijken.

Een sprookje kan ons nieuwe mogelijkheden laten zien in het leven. Het kan ons leren dat iemand, die klein is, tot grote daden in staat is (Klein Duimpje), dat iemand die lelijk gevonden wordt, mooi kan zijn (Het Lelijke Eendje), dat iemand die verdrukt is, bevrijd kan worden (Assepoester). Een sprookje kan ook laten zien waar dingen fout lopen als mensen gefixeerd raken. Het kan leren dat je niet in gevecht moet geloven (De Raaf en de Vos), niet ongehoorzaam moet zijn (De Wolf en de Zeven Geitjes), niet overmatig moet zijn (Holle Bolle Gijs). Wanneer we het sprookje als een verhaal beschouwen, dan is het meer dan een aardig en ontspannend intermezzo. Als verhaal biedt het sprookje ons een boodschap, het geeft een moraal. Het sprookje heeft voor ons waarde als verhaal waarnaar we ons leven kunnen richten.

Toch is het de vraag of de waarde van het sprookje zo goed gekarakteriseerd wordt. Draagt het alleen informatie over? Biedt het ons slechts een middel om ons leven te herbezielen, een middel dat we al dan niet kunnen gebruiken? Of heeft een sprookje meer

¹⁸ Hirsch, E.D. (1976) The aims of interpretation. Chicago, London. In: Lubbers, R. (1988) Psychotherapie door beeld en begripsvorming. p36. Nijmegen: Dekker en Van de Vegt

¹⁹ Widdershoven, G.A.M. (1996) Het sprookje tussen verhaal en spel. Letterlijke weergave van zijn voordracht Oudewater, Hermes nr. 5

te betekenen? Wanneer we een sprookje horen, dan worden we erdoor gegrepen, we worden erdoor bewogen. Het nodigt ons uit om mee te doen, ons te laten meevoeren. Het overmant ons, neemt bezit van ons.

Wanneer we naar een sprookje luisteren, worden we een onderdeel van een proces, een gebeuren, een spel, dat we niet in de hand hebben, maar dat bezit van ons neemt. Als spel is het sprookje geen richtlijn voor het handelen, maar een ervaring van leven. Het biedt ons geen informatie, maar laat ons waarheid ervaren, doordat we lijfelijk in beweging komen. Zo kan het sprookje ons helpen anders te gaan leven, doordat het fixaties losmaakt, het leven in beweging brengt.

In deze voordracht wil ik nader ingaan op het theoretische onderscheid tussen verhaal en spel. De inzet van mijn betoog is een pleidooi voor het sprookje als spel. Ik zal een korte uiteenzetting geven van de discussie rondom narrativiteit, in het bijzonder de relatie tussen leven en verhaal. Vervolgens bespreek ik de gedachte van het kunstwerk als spel, die is ontwikkeld door Gadamer.

Als voorbeeld gebruik ik een sprookje van Annie M.G.Schmidt, "Spikkeltje".

Ik zal laten zien hoe dit sprookje zelf uitdrukking geeft aan de notie van spel.

Om dat te kunnen aantonen, moet ik het sprookje zelf laten spreken. Dat betekent dat het sprookje niet alleen gezien moet worden als bron van informatie over het leven als spel, maar dat het ons in concreto laat ervaren dat het leven een spel is.

Spikkeltje

Het sprookje "Spikkeltje" gaat over een koning en een koningin die graag een kind willen, maar het niet krijgen. Na jaren gaat de koningin naar een heks.

De heks geeft haar een ei mee, en zegt dat ze het moet uitbroeden in een boom. Het is geen gemakkelijke opgave, maar de koningin neemt drie weken plaats in een hoge boom. Dan komt er een prinsesje uit het ei, met drie spikkeltjes op de buik. De heks waarschuwt dat het prinsesje in de herfst binnen moet blijven.

Ze mag niet naar buiten als de bladeren vallen.

Het prinsesje groeit op. Ze is lief en gelukkig, behalve in de herfst. Op een stormachtige herfstdag houdt ze het niet uit; ze opent het raam en klimt naar buiten. Er vliegt juist een groep lijsters voorbij. Het prinsesje strekt haar armen uit en maakt vliegbewegingen. Dan krijgt ze veren en vliegt op. Ze is een lijster geworden.

In het voorjaar komen alle lijsters terug. Omdat één ervan het prinsesje kan zijn, worden de katten verbannen en moeten de mannen in het rijk hun hoed voor elke lijster afnemen. Er komt een prins langs die zich verbaast over dit gedrag.

Hij krijgt het verhaal van het prinsesje te horen en gaat naar de heks.

De heks vraagt hem of hij parels bij zich heeft, hetgeen het geval blijkt te zijn.

Ze geeft hem een netje, en zegt dat hij daar de prinses mee moet vangen. Als hij vraagt hoe hij de prinses moet vinden te midden van alle lijsters, zegt de heks dat hij dat zelf maar moet uitzoeken.

De prins koopt graan en legt het op een stapeltje. Even verderop legt hij de parels. Alle vogels verdringen zich om het graan, behalve één, die de parels opzoekt.

De prins legt over die vogel zijn net heen en ze verandert in de prinses. Daarmee is het sprookje afgelopen.

Het sprookje als verhaal

Het sprookje van Annie M.G.Schmidt heeft op het eerste gezicht weinig te maken met het werkelijke leven. Het is een aardig verhaaltje, maar zo wereldvreemd dat niemand ook maar zou denken dat het echt gebeurd is. Zo'n sprookje biedt verstrooiing, maar meer waarde heeft het niet, zo zou men zeggen. Dat is de standaardopvatting over verhalen. Verhalen zijn geen feiten, maar verzinsels; ze bieden daarom weinig houvast voor de inrichting van het handelen.

In de afgelopen decennia heeft een aantal filosofen zich evenwel sterk gemaakt voor een geheel andere opvatting van verhalen. Zij ondergraven de tegenstelling tussen verhaal en feit, door erop te wijzen dat feiten altijd onderdeel zijn van een verhaal. In de wetenschapsfilosofie is dit verwoord in de stelling van Popper dat het vaststellen van een feit alleen kan plaatsvinden binnen een theoretisch kader. Hierdoor wordt het onderscheid tussen feit en verhaal gerelativeerd.

Popper beklemtoont dat wetenschappelijke theorieën, in tegenstelling tot verhalen, toetsbaar moeten zijn. Het werk van Kuhn heeft evenwel laten zien dat wetenschappers denkbeelden aanhangen die niet getoetst kunnen worden. Hiermee komen feit en verhaal nog dichter bij elkaar. Ook de wetenschap is een verhaal over de werkelijkheid, een verhaal dat niet aan de feiten getoetst kan worden, maar feiten pas zichtbaar maakt.

In de morele filosofie zien we een vergelijkbare opwaardering van het verhaal. Morele theorieën worden niet langer gezien als abstracte argumenten voor bepaalde vormen van handelen, gebaseerd op rationele overwegingen.

Morele theorieën kunnen zich niet losmaken van de verhalen die mensen over hun leven vertellen. Zij maken voortdurend gebruik van die verhalen en zijn zelf te beschouwen als verhalen. Ze zijn suggesties over mogelijke vormen van leven, pogingen om de verbeeldingskracht te scherpen en alternatieven zichtbaar te maken. De herwaardering van het verhaal heeft geleid tot een geheel ander visie op de relatie tussen leven verhaal. Het leven wordt niet langer geopponeerd aan het verhaal, het wordt beschouwd als een vorm van verhaal. Volgens Barbara Hardy is het leven één en al verhaal. "We dream in narrative, daydream in narrative, remember, anticipate, hope, despair, believe, doubt, plan, revise, criticize, construct, gossip, learn, hate and love by narrative." (Hardy, 1968). MacIntyre heeft dit verder uitgewerkt (MacIntyre, 1981). Hij ziet het leven als een gepraktiseerd verhaal. Het leven wordt uitgevoerd volgens een script.

Verhalen geven het leven structuur, omdat ze laten zien hoe er gehandeld moet worden. Ricoeur gaat nog een stap verder (Ricoeur, 1990). Hij spreekt van de wederzijdse relatie tussen leven en verhaal. Het leven heeft een pre-narratieve structuur, die wordt expliciet gemaakt in het verhaal (als narratieve structuur). Vervolgens kan het verhaal richting geven aan het leven, een plot vormen waarop het leven zich oriënteert. De relatie tussen leven en verhaal is te beschouwen als een hermeneutisch verband (Widdershoven, 1987).

Kijken we naar het sprookje, dan biedt dit volgens Ricoeur richtlijnen voor het leven, omdat het een uitdrukking is van zingeving die al in het leven aanwezig is. Zo vertelt het

sprookje van Annie M.G.Schmidt over het verlangen van een kinderloos paar naar een kind en de problemen die dat met zich meebrengt.

Het is gebaseerd op levenservaring en kan ook nieuw zicht bieden op het leven. Het kan leren dat allerlei praktijken rond de vruchtbaarheidsbevordering tot problemen aanleiding kunnen geven: de vrouw moet zich overgeven aan onbegrijpelijke adviezen van een derde (de heks/de arts), ze moet veel ellende doormaken (ongemakkelijk in de boom zitten), om vervolgens een kind te krijgen dat ze niet echt ervaart als van haarzelf, en dat ook zelf naar zijn eigen afkomst op zoek wil (weer lijster worden). Zo'n kind kan slechts met veel moeite teruggewonnen worden; het moet niet eenmaal, maar meermalen geboren worden voordat het echt mens is. Daarbij is opnieuw hulp nodig van externe krachten: de heks (de arts) en de prins (die haar wel terugwint, maar ook weer afneemt, omdat hij haar huwt). Zo kan het verhaal ons wel degelijk iets zeggen over het leven en ons wellicht leren om anders te leven. Als we al niet besluiten om "onnatuurlijke" vruchtbaarheids-praktijken te beëindigen, dan beseffen we in ieder geval beter wat er allemaal bij komt kijken om zulke praktijken levensvatbaar en levenswaardig te maken. Het sprookje biedt ons een nieuw perspectief op het leven, helpt ons ons leven anders in te richten.

Het sprookje als spel

In de bovengeschetste visie op het sprookje als verhaal en de toepassing ervan op het sprookje "Spikkeltje", wordt sterk de nadruk gelegd op de beheersing van het leven. Het sprookje maakt het ons mogelijk om ons leven anders in te richten, beter te maken. Het is een instrument dat ons meer greep geeft op ons leven.

Het is waardevol, omdat het ons iets te bieden heeft, omdat we er iets van kunnen leren. Het sprookje wordt zo middel tot een doel (ons leven beter inrichten), in plaats van iets dat mooi en waardevol is op zichzelf. Dat blijkt ook uit de bespreking van het sprookje van Annie M.G.Schmidt: het leert ons hoe we beter met vruchtbaarheids-behandelingen om kunnen gaan, het vertelt ons wat we er wel en niet van moeten verwachten, geeft ons informatie, die het ons mogelijk maakt om beter en meer bewust te kiezen.

Uiteindelijk zijn we beter in staat om ons leven in te richten door het sprookje.

Een dergelijke visie op het sprookje en op de rol die het in ons leven kan spelen, is echter problematisch. Ze laat een belangrijk aspect van het luisteren naar sprookjes weg, namelijk de ervaring van bewogen worden, aangedaan worden, de ervaring ook van verruiming van blik zonder dat daar direct de opbrengsten van geïncasseerd kunnen worden. In feite is de benadering van het sprookje als boodschap niet echt verschillend van de benadering van het sprookje als verzinsel. In beide gevallen gaat het er immers om wat het sprookje over het leven te melden heeft, wat we ervan kunnen leren. In beide gevallen gaat het om de winst die het sprookje oplevert. Is het sprookje een verzinsel, dan geeft het geen informatie over het leven; is het een uitdrukking van datgene wat er in het leven toe doet, dan geeft het wel informatie.

Wanneer we alleen kijken naar wat we van een sprookje kunnen leren, dan wordt de waarde ervan tekort gedaan. Kenmerkend voor kunst in het algemeen en voor sprookjes in het bijzonder, is dat ze zich onttrekt aan de maatstaven van effectiviteit en efficiëntie. Kunst is, aldus Kant, belangeloos (Kant, 1978).

Dat wil niet zeggen dat kunst geen waarde heeft, maar dat de waarde ervan niet is uit te drukken in termen van opbrengsten. Karakteristiek voor het kunstwerk is dat het ons aanspreekt, een nieuwe ervaring in ons oproept.

Deze ervaring van kunst als iets wat ons overkomt en niet zonder meer tot onze beschikking staat, wordt door Gadamer verduidelijkt in een analyse van het kunstwerk als spel (Gadamer, 1960, 1993). Kenmerkend voor het menselijk leven is, aldus Gadamer, beweging. Het spel kent een beweeglijkheid, die niet door een vastliggende regel geproduceerd wordt, maar waarin de regel zelf tot stand komt. In de herhaling krijgt het spel vorm en structuur. Het spel betreft speler en toeschouwer in een activiteit die niet vrijblijvend is, maar geëngageerd.

De betrokkenheid in het spel is volgens Gadamer, het vieren van een feest. Vieren, dat semantisch verbonden is met vrijzijn, staat tegenover werken.

Op grond van deze analyse maakt Gadamer een overgang naar de tijd.

De tijd van het feest vieren is fundamenteel verschillend van de tijd van het werken, de pragmatische tijd, zo merkt hij op. Het gaat niet om "tijd voor iets", maar om tijd op zich. Niet om tijd die gevuld moet worden, maar om tijd die zelf vol is, zich als eenheid voordoet. Juist deze tijd, de eigen tijd is volgens Gadamer kenmerkend voor het kunstwerk. De ervaring van het kunstwerk is een gebeuren in de tijd, een gebeuren ook waarin de tijd zelf ervaren wordt. De ervaring van het kunstwerk is een verwijlen.

Vanuit het perspectief van sprookje als spel gaat het om de ervaring van het sprookje als een meegetrokken worden in een gezamenlijke beweging.

De ervaring van het sprookje is een gebeuren, waarin waarheid op concrete wijze beleefd wordt. Het sprookje levert ons geen boodschap, maar zet ons in beweging, zodanig dat we op een nieuwe wijze de werkelijkheid ervaren. In het luisteren naar het sprookje zijn we op een bijzondere manier aanwezig: we komen tegelijkertijd tot rust, en beleven een intense spanning, het gevoel dat er iets belangrijks gebeurt. Het sprookje maakt ons los uit de sleur van alledag. Het gaat niet om de vraag wat het oplevert, maar om het moment van luisteren zelf.

Wanneer we het sprookje "Spikkeltje" zo bekijken, dan zijn we niet op zoek naar de boodschap erachter, maar stellen we ons open voor de beweging die het sprookje aanbiedt. We gaan mee met de koningin wanneer ze de boom inklimt, voelen de spanning wanneer ze zit te broeden, ervaren ook de spanning die het prinsesje beleeft wanneer het herfst wordt en de blaadjes buiten dwarrelen.

Zo moeilijk het voor de koningin is om de vogel te spelen, zo moeilijk is het voor het prinsesje om mens te blijven. Ze voelt zich aangetrokken door de beweging buiten, het spel van de blaadjes. Het verbod ervaart ze als een externe dwang, die haar niet motiveert. Daarom gaat ze naar buiten en wordt vogel met de vogels. Tegen je natuur ingaan, dat lukt niet, niet omdat het "onnatuurlijk" is, maar omdat je wordt bewogen door krachten die hoger zijn dan jezelf. Toch is de spanning niet opgeheven wanneer het prinsesje vogel is geworden. Ze is immers niet geheel vogel, zoals de andere. Dat blijkt wanneer de prins - na hint van de heks - iets vindt wat haar beweegt, anders dan de andere vogels. Terwijl zij op de graankorrels afgaan, wordt het prinsesje aangetrokken door de glinsterende parels. Zo kan de prins haar vinden en terug bewegen naar het menselijke leven. Op dat moment ontstaat er rust, niet omdat de beweging wordt

stopgezet, maar omdat ze niet langer voortkomt uit een streven naar iets buiten het leven (een kind krijgen als je onvruchtbaar bent, vogel willen worden als je mens bent), maar omdat de beweging zelf in evenwicht komt, een eigen ritme vindt, waar de betrokkenen niet langer uit willen ontsnappen, maar waaraan ze zich overgeven. Daarmee start ook het echte leven van de prinses en wordt ze tegelijkertijd kind en echtgenote. Het sprookje beschrijft voortdurend bewegingen en trekt ons in die bewegingen mee. Het heeft geen boodschap, maar laat ons aan den lijve ervaren hoe het leven gedragen wordt door spel, ritme en tijd.

Besluit

Wie een sprookje beschouwt als een verhaal dat ons iets leert over het leven, neemt een instrumentele, op beheersing gerichte houding in. Hij wil het sprookje gebruiken, en daarmee het leven in de hand krijgen. Hij richt zich op wat er in het sprookje verteld wordt en niet op datgene wat het sprookje zelf te zeggen heeft. Degene die het kunstwerk ziet als afbeelding, zoekt naar de waarheid erachter, maar kijkt intussen door het kunstwerk zelf heen en gaat eraan voorbij.

Gadamer spoort ons aan om op een andere wijze met sprookjes om te gaan.

Hij bepleit dat men zich openstelt voor het sprookje zelf. Het sprookje is geen afbeelding, maar uitbeelding, vormgeving van waarheid in een concrete gestalte. Het sprookje moet beschouwd worden als een unieke bron van zingeving, een ritmisch gebeuren dat ons meetrekt en waarheid laat beleven.

Het sprookje als spel komt in "Spikkeltje" naar voren in het symbool van de parels. De parels, die het meisje ertoe bewegen om mens te worden, hebben geen instrumentele waarde (zoals de graankorrels), ze worden ervaren als mooi. Daarin bestaat hun aantrekkingskracht. Zo zijn de parels symbool van het sprookje zelf. De kracht van het sprookje ligt niet in de instrumentele waarde ervan, maar in het feit dat het aanspreekt, uitnodigt tot beweging, en in die beweging de toehoorder transformeert, tot mens maakt. Een uitnodiging ten dans. Niet elk sprookje doet dat. Het lukt alleen als het sprookje precies past, als de uitnodiging die ervan uitgaat aanslaat. Alleen dan kan het sprookje de toehoorder in beweging brengen. Een sprookje dat dat kan is inderdaad een parel.

Tenslotte: Wat is een sprookje?

Als “queeste” is een sprookje is exemplarisch voor aspecten van het bestaan. Het heeft betrekking op een thema en op een speciale invulling daarvan. Bij “Beertje Pippeloentje” bijvoorbeeld, is het thema “de vroegkinderlijke ontwikkeling”, met als speciale invulling de overgang van hebben naar zijn. Bij “Bontepels” is het thema “puberteit” en de speciale invulling het losmaken van de ouders.

Het is een sprookje als mensen een gouden sleuteltje vinden. Bij het verstoorde leven is er geen sleuteltje meer, geen stukje bont.

Als je wel zo’n sleuteltje kunt vinden blijkt het kistje echter niets materieels te bevatten.

De gouden sleutel geeft toegang tot een kistje, gevuld met leegte.

De leegte maakt ruimte voor een verhaal.

Er vindt een overgang van *zien* naar *horen en beleven* plaats.

Literatuurlijst over sprookjes.

Samengesteld uit diverse benaderingen: Neurolinguistic programming (NLP), Gestalt (G), Psychoanalyse (P), Jungiaans (J), Narratieve analyse (NA), Anthroposofisch (A)

- Bal, M. (1986) De theorie van vertellen en verhalen. Muiderberg, Dick Coutinho. (NA)
- Bandler, R. & Grinder J. (1979) Frogs into princes. Neurolinguistic programming. Moab Utah, Real people press. (NLP)
- Bettelheim, B. (1976) The uses of enchantment. The meaning and importance of fairy tales. N.Y. Vintage books. (P.A.)
- Bonsen, J. (1991) Verhalen van opstanding. Kampen, Kok.
- Branigan, E. (1992) Narrative comprehension and film. New York: Routledge.
- Brinton Perera, S. (1989) Op zoek naar de godin. Jungiaanse speurtocht naar de essentie van de vrouw. Utrecht, Kosmos. (J)
- Brugman (1980) Verstilde verhalen en sprekende beelden. Mythen en vrouwelijkheid in het postmodernisme. Amsterdam, SUA.
- Campbell J. & Moyers, B.(1990) Mythen en bewustzijn. De kracht van de mythologische verbeelding. Houten, De Haan.
- Campbell, J. (1949/1990) De held met de 1000 gezichten. Amsterdam, Kosmos.
- Chopra, D. (1995) The way of the wizard. Twenty spiritual lessons for creating the life you want. London, Rider.
- Colegrave, S. (1988) By way of pain. A passage into self. Rochester, Vermont, Park street press. (J)
- Estes, C.P. (1992) De ontembare vrouw als archetype in mythen en verhalen. Haarlem, Becht. (J)
- Foulkes, D. (1985) Dreaming: a cognitive-psychological analysis. Hillsdale. (NA)
- Franz, M.L. von (1980) De vrouw in het sprookje. Rotterdam, Lemniscaat. (J)
- Franz, M.L. von (1981) De werkelijkheid in het sprookje Rotterdam, Lemniscaat. (J)

- Fromm, E. (1972) Dromen, sprookjes, mythen. Inleiding tot het verstaan van een vergeten taal. Utrecht, Bijleveld. (P.A.)
- Gadamer, H.G. (1960) Wahrheit und Methode. Tübingen, Mohr.
- Gadamer, H.G. (1963) De aktualiteit van het schone. Meppel, Boom.
- Gersie, A. en King N.(1996) Verhalen maken in therapie en onderwijs. Utrecht. HVU Press. (G)
- Groen, J. (1980) Achter spiegels en maskers. Psychoanalytische essays Meppel, Boom. (P.A.)
- Hannah, B. (1981) Encounters with the soul. Active imagination as developed by C.G. Jung. Sigo press. (J)
- Hardy, B. (1968) Towards a poetics of fiction. Novel. 2, 5-14
- Hillman, J. (1983) Healing fiction. Barrytown, N.Y., Station Hill. (J)
- Jung, C.J. (1982) Oerbeelden. Rotterdam, Lemniscaat. (J)
- Jung, C.J. (1993) De mens en zijn symbolen. Rotterdam, Lemniscaat. (J)
- Jung, E. & Franz, M.L. von (1980) The grail legend. Olten, Walter Verlag. (J)
- Kant, I. (1978) Over schoonheid. Meppel, Boom.
- Kast, V. (1982) Omgaan met angst Deventer, Ankh Hermes. (J)
- Kast, V. (1986) Sprookjes als therapie Rotterdam, Lemniscaat.
- Lubbers R. (1978) De laatste dingen: een pedagogisch-hermeneutische bezinning omtrent leven en sterven. Nijkerk, Callenbach.
- MacIntyre, A. (1981) After virtue. London, Duckworth.
- Matthews, J. (1987) At the table of the grail. London, Routledge and Kegan Paul.
- Mumby, D. K. (1993) Narrative and social control: critical perspectives. Sages Annual Review of communication research, vol. 21. (NA)
- Nakagawa, G. (1993) Narrative, culture, social control and marginalization: stories of Japanese-American internment as exemplars .(NA) (Opgenomen in Mumby).

- Olthof J. & Vermetten E. (1994) De mens als verhaal. Narratieve strategieën in psychotherapie voor kinderen en volwassenen. Utrecht, de Tijdstroom. (NA)
- Propp en Greimas, A (1970) Du Sens. Parijs.
- Ricoeur, P. (1990) Soi-meme comme un autre. Paris, Seuil.
- Roggeveen, P. (1997) De vele gezichten van Roodkapje. De diepere achtergronden van een 300 jaar oud sprookje. Boekenpost. Amsterdam.
- Schechtman, J. (1993) The stepmother in fairytales. Boston, Sigo Press. (J)
- Singer, J.L. (1978) Dagdromen mag. Haarlem, de Toorts.
- Stolp, H. (1987) Als de dood vroeg komt Kampen, Kok?
- Voorhoeve, B. (1992) Beelden als inspiratiebron. Zeist, Christofoor. (A)
- Walton, K.L. (1990) Mimesis as make-believe. Boston, Harvard University Press.
- Welman (199?) De menselijke levensloop. Het gebruik van sprookjes in psychotherapie (A)
- Widdershoven, G.A.M. (1987) Handelen en rationaliteit. Meppel, Boom.
- Woodman, M. (1982) Addiction to perfection. The still unravished bride. Toronto, Canada, Inner City Books. (J)

?

Sprookjes en verhalen

- Andersen, H.C. (1975) Sprookjes en vertellingen Bussum, van Holkema en Warendorf.
- Baum, F. (1900) The wonderful wizard of OZ.
- Bly, R. (1990) De wildeman. Een boek over mannen. Houten, de Haan. (J)(Yzerhans).

- Breedveld J. (198.) Als je doodgaat, word je dan nooit meer beter? Rotterdam, Lemniscaat. (verhaal over konijntjes).
- Craighead, M. (1991) The litany of the great river. New York, Paulist press.
- Eeden, F. van (1974) Pauls ontwaken Wassenaar Miranda.
- Ende, M. (1979) Het oneindige verhaal Sijthoff, Alphen aan de Rijn.
- Gibran, K. (1927, 1977) De Profeet Wassenaar, Miranda.
- Grahame, K. (1993) De wind in de wilgen. Amsterdam, Ploegsma.
- Grimm, J. &W. (1984) De sprookjes van Grimm Weesp, van Holkema en Warendorf.
- Lee V. (1987) Een vlinder voor Marianne Rotterdam, Lemniscaat.
- Lindgren A. (1985) De Gebroeders Leeuwenhart Amsterdam, Ploegsma.
- Lindgren, A (19..) Pippi Langkous.
- Malot, H. (1989) Alleen op de wereld. Amsterdam, de Boekerij.
- Saint - Exupéry, A. (1951) De kleine prins Rotterdam, Ad Donker.
- Schmidt, A.M.G. (1987) Beertje Pippeloentje. Amsterdam, Querido.
- Schwab, G. (1967) Griekse mythen en sagen Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum.
- Schwartz, H. (1983) Elijah's violin and other jewish fairy tales. New York, Harper and Row.
- Stolp, H. (1987) De gouden vogel. Dagboek van een stervende jongen Kampen, Kok?
- Varley, S. (1984) Derk Das blijft altijd bij ons Rotterdam, Lemniscaat (over sterven zelf, en herinneren).
- Viorst J. (1992) Dat is heel wat voor een kat, vind je niet? Bloemendaal, Gottmer.

Sprookjes: levensthema's en hun invulling

Beertje Pippeloentje.	(Annie M.G. Schmidt) hoe je je van "hebben" kunt ontwikkelen naar "zijn". overbezorgdheid.
De gelaarsde kat.	(Perrault) omgaan met moeilijkheden, doorslim en dienstbaar te zijn.
De grote tovenaer van OZ.	(L. Frank Baum/ H. van Daele) ontevredenheid met je bestaan, bevrijding uit het zelfbetrokken leven/ vriendschap. autonomie versus heteronomie.
De Japanse steenhouwer.	(Max Havelaar) ontevredenheid met jezelf en je eigen bestaan, die tot tevredenheid wordt.
De mooiste vis van de wereld.	(M. Pfister) vriendschap, betrokkenheid op de ander.
De prinses op de erwt.	(C. Andersen) overgevoeligheid.
De reis van St. Brandaan.	subjectiveren en objectiveren: logos ontmoet ervaring.
De stekels van de egel.	(C. Göknil) vriendschap.
De zwaneridder.	geheim in de liefde.
Derk Das.	(S. Varley) dood/rouw en verder gaan.
Doornroosje.	als je eerst nog even moet dromen over de prinsvoor je wakker gekust wordt.
Hans en Grietje.	weg van huis en "slimme meisjes" overwinnen.
Het dappere snijdertje.	(Grimm) al ben je klein, je kunt toch je mannetje staan / tegen onmachtsgevoelens.
Het doodskleed.	(Grimm) dood/rouw.

Het lelijke jonge eendje.	(H.C. Andersen) omgaan met alleen zijn, opgejaagd zijn, er niet bij horen. Hoop op toekomst.
Het meisje met de zwavelstokjes.	(H.C. Andersen) omgaan met dood, erbij willen horen, geborgenheid.
Kabouter Piggelmee.	(Grimm) afgeleid van het sprookje "de visser en zijn vrouw". hebberigheid wordt bestraft.
Kikker en het vogeltje.	(M. Velthuijs) dood/rouw.
Klein Duimpje.	ook een kleintje kan een held zijn.
Mathijs en zijn opa.	(R. Puimini, Querido) als opa sterft.
Mijn grote zus.	als je jaloers bent op je grote zus.
Mouwtje.	over adoptie.
Pietje Bell.	(Chr. van Abcoude) lekker stout.
Robin Hood.	tegenverhaal voor 'vechters' voor zichzelf.
Sneeuwitje.	(Grimm) de jaloerse moeder en de overwinning van de jeugd.
Towser neemt de zon mee.	(Tony Ross) wie niet sterk is moet slim zijn.
Winnie de Poeh.	(A.A. Milne) Als je een ADHD-kind hebt (Teigetje).

gedichten

De prinses en het egeltje.	als je partner maar geen prins wil worden (Annie M.G.Schmidt Beestenboel).
Het kameeltje.	als je partner een liefje heeft (idem).
Het verwaande lichtje.	als je het te hoog in je bol hebt (idem).
Stekelvarkentjes wiegelied.	als het gras van buurman veel groener is. (idem)

